

Přednáška:

Pravoslavní, katolíci a židé na Balkáně v 15.–18. století

I v době osmanské nadvlády mohly na Balkáně působit nemuslimské náboženské (církvní) komunity.

Již krátce po dobytí Cařihradu Turky v roce 1453 došlo k dohodě mezi novou osmanskou mocí a vrcholným představitelem pravoslavné církve v Cařihradu – **cařihradským patriarchou**, že pravoslavné obyvatelstvo bude poslušné sultánovi a osmanskému státu. Za to sultán zaručil pravoslavné náboženské obci (pravoslavnému *milétu*) právo nadále vyznávat a praktikovat ortodoxní křesťanskou víru. V čele pravoslavného milétu stál cařihradský (konstantinopolský) patriarcha, který byl většinou Řek. Patriarcha si mohl podržet svůj rozsáhlý dvůr a dobře organizovanou církevní administrativu, kterou měl z dřívějších byzantských dob. Jednou ročně platil cařihradský patriarchát sultánovi roční daň – *peškeš*. Pod patriarchovou pravomocí (církvní jurisdikcí) se nacházeli všichni sultánovi pravoslavní poddaní. Ve druhé polovině 15. století a ještě i v první polovině 16. století spravoval cařihradský patriarcha za pomoci svých vysokých církevních činitelů – metropolitů a biskupů (*eparchů*) veškeré území, které Osmané na jihu Balkánu vybojovali. Někdejší bulharské a srbské církevní struktury, které existovaly na Balkáně v období středověku, byly Turky záhy zrušeny a podřízeny cařihradskému patriarchátu. Patriarchát byl dobře zajištěn i po ekonomické stránce. Patriarcha a jednotliví biskupové vybírala od pravoslavných obyvatel Balkánu pravidelnou církevní daň. V některých regionech vlastnila pravoslavná církev rovněž rozsáhlé pozemkové majetky (*metochy*) s vlastními poddanými. Biskupské soudy řešily majetkové a rodinné spory uvnitř pravoslavných rodin. Pouze trestněprávní případy a kauzy, do nichž byli vedle pravoslavných zapleteni i muslimové, rozhodovali islámští soudci – *kadijové*. Pravoslavné církevní struktury pomáhaly Osmanům udržovat ortodoxně křesťanské obyvatelstvo v poslušnosti. Významným rysem působení cařihradského patriarchátu na přelomu 15. a 16. století bylo, že se na Balkáně systematicky snažil o vytlačování původních jazyků církevní správy (konkrétně srbštiny a bulharštiny) a o jejich nahrazování řečtinou. Do funkcí biskupů (*eparchů*) byli v 16. století záměrně vybíráni v první řadě Řekové. To vzbuzovalo zejména v srbských krajích značnou nevoli místního obyvatelstva.

V roce 1557 došlo k obnovení **srbské pravoslavné církve**. Toto, poněkud nečekané a překvapivé, rozhodnutí bývá spojováno s vysoce postaveným osmanským hodnostářem (vezírem) Mehmedem pašou Sokolovičem. O něm bylo známo, že se narodil kolem roku 1505 a že pocházel z východní Bosny z pravoslavného rodu Sokolovičů. Jako patnáctiletý byl v rámci devširmy odveden do Drinopole, kde přestoupil na islám. Sloužil u dvora v Istanbulu a díky svým schopnostem rychle postupoval ve vojenských i politických funkcích. V roce 1554 se stal poprvé vezírem a v roce 1565 dokonce velkovezírem. Mehmed paša Sokolovič využil svého postavení a vlivu u dvora a v roce 1557 dopomohl k znovuobnovení samostatné srbské církve. Sídlním místem nového srbského patriarchy se stal klášter v Peći na Kosovu, proto se v souvislosti s tím také mluví o zřízení **pečského patriarchátu**.

Proč tak Sokolovič učinil, zůstává dodnes nejasné. Romantická interpretace, že si snad vzpomněl na své srbské a pravoslavné kořeny, je nepravděpodobná. Reálnějším motivem byly

bud' snaha zajistit svému příbuznému Makariovi, který se stal prvním pečským patriarchou, vlivné a výnosné postavení (podle některých pramenů byl Makarije bratrem Mehmeda Sokoloviće, podle jiných zdrojů se jednalo o strýce), nebo spíše státnická úvaha posílit tímto opatřením loajalitu srbského obyvatelstva vůči osmanské moci a učinit z pečského patriarchy další z opor turecké moci. Pečský patriarcha byl sultánem uznán za nového, svrchovaného církevního představitele (tzv. *milét-pašu*), za reprezentanta všech „Srbů“ (myšleno příslušníků srbské náboženské obce, nikoliv ještě národa!), který se stal po církevní a organizační stránce nezávislým na cařihradském patriarchovi.

Jak už bylo dříve uvedeno, Peč leží v oblasti dnešního Kosova (někdejšího Starého Srbska), tedy v jádru tehdejšího srbského etnického prostoru. V následujícím období (ve druhé polovině 16. století a v průběhu 17. století) byly pod církevní jurisdikci pečského patriarchátu postupně připojovány všechna území, která v té době Turci vybojovali ve střední části Balkánu (mj. i v Bosně a některých částech Chorvatska a Dalmácie), a později také severně od Dunaje v prostoru někdejších Uher. V průběhu 17. století přináleželo k pečskému patriarchátu již bezmála 40 eparchií (biskupství) od Budína a Temešváru na severu, až po přímořskou Dalmácii a západní části dnešního Bulharska na jihu (Srov. mapu srbského patriarchátu v 17. a 18. století.)

Pečský patriarcha měl obdobná práva jako cařihradský patriarcha. S titulem *milet-paši* získal mj. právo svolávat poradní shromáždění srbských církevních a rodových představitelů (*narodni sabor*) a s ním se radit o náboženských i světských záležitostech. Se sultánovým svolením mohl jmenovat a sesazovat srbské metropolity a biskupy, vybírat církevní daň, spravovat církevní majetek, ve městech s pravoslavnou (srbskou) většinou potvrzovat práva místních pravoslavných kupců a reprezentantů zdejších cechů (*esnafü*), soudit spory mezi pravoslavnými věřícími a také disponovat odúmrtním právem v okamžiku smrti pravoslavného věřícího bez zákonných dědiců. Jménem srbské církve platil patriarcha sultánovi pravidelnou roční daň. Samostatná pravoslavná církev byla pro Srby v 15.–18. století nesmírně důležitá. Srbové sice ztratili vlastní stát, náboženská organizace jim však pomáhala udržet (suplovat) vědomí mezisrbské soudržnosti, a to na celém rozsáhlém teritoriu, na kterém srbská církev tehdy působila. Poznamenejme, že v 16. a 17. století se pravoslavní srbští věřící (rozuměj příslušníci srbské církve) rozšířili i do Bosny, Chorvatska, Dalmácie a dokonce i do některých částí Uher. Srbské, zejména kupecké komunity, působily v té době v osmanském Budíně a např. i v uherském městečku Szentendre ležícím severně od Budína. (Ještě dnes jsou turistům v Szentendre ukazovány někdejší bohaté domy srbských kupců, v současnosti většinou předělané na umělecké galerie, kavárny apod.)

Podmínkou tolerance srbské církve ze strany sultána a osmanského státu bylo řádné plnění finančních závazků a záruka loajality pravoslavných věřících vůči osmanské moci v dobách míru i války.

Díky pravoslavným církevním institucím se dařilo na Balkáně (nejen mezi Srby, ale i Řeky) udržovat staré církevní tradice. Největší zásluhu na tom měly četné pravoslavné kláštery, které zde působily i za osmanské nadvlády. Starobylé kláštery se uchovaly prakticky po celém území dnešního Řecka (zvláštní skupinu mezi nimi tvoří kláštery na tzv. Svaté Hoře – na Athosu, nacházející se na poloostrově Chalkidické východně od Soluně), ale také v bulharských a makedonských krajích (asi nejznámějším bulharským klášterem je Rilský manastýr). Ze srbských klášterů si největší význam podržely vedle kláštera v Peči ještě kláštery

Visoki Dečani, Gračanica, Studenica a další. V pravoslavných kláštěrech se uchovávaly a opisovaly nejenom staré rukopisy a spisy církevního obsahu, ale byly tu sestavovány také nové sborníky s nábožensko-mravními náměty (tzv. *damaskiny*), letopisy či klášterní pamětní knihy (*kondiky*). Při kláštěrech existovaly rovněž pravoslavné církevní školy, v nichž se část mládeže učila základům gramotnosti a připravovala se na kněžské povolání. (Kněží představovali v té době v podstatě jedinou gramotnou a vzdělanou vrstvu mezi křesťany na Balkáně.) V kláštěrech působily také školy *malířů fresek, ikon* a tvůrců rukopisných uměleckých ilustrací.

Vedle kláštěrů se kultura balkánských křesťanů udržovala především mezi prostým lidem. Vzhledem k dobovým okolnostem převažovala v té době ústní lidová slovesnost. Ta se udržovala a šířila prostřednictvím lidových vypravěčů a pěvců (populární byli zvláště tzv. *guslaři*, kteří své zpěvy doprovázeli hrou na jednoduchý strunný nástroj – *gusle*). Námětem lidových vyprávění a písní byly vzpomínky na zašlou slávu někdejších starým křesťanských království a carství. Vedle toho písně velebily také hrdinské skutky některých současníků Většina lidových písní a legend se vázala k událostem z doby tureckých nájezdů (např. cyklus o kosovské bitvě, o králevici Markovi, o válkách srbských despotů s Osmany), či k junákům, kteří se proslavili svým odbojem proti Turkům (cykly písní o *hajducích* či povstaleckých *vojvoděch*).

Srbská pravoslavná církev se udržela do roku 1766. V tomto roce byla sultánem zrušena. Hlavním důvodem panovníkova rozhodnutí byly neustálé pletichy cařihradského (řeckého) patriarchátu, který na srbskou církev žárlil a snažil se ji u Turků očernit. Řecký klérus vyčítal Srbům zejména jejich neloajalitu vůči Turkům v době rakousko-tureckých válek na přelomu 17. a 18. století. (Tehdy se Srbové, včetně některých péčských patriarchů, skutečně postavili na stranu habsburských vojsk. O tom bude více napsáno v příští, následující, přednášce.) Po roce 1766 byly srbské církevní oblasti znovu zahrnuty pod správu cařihradského patriarchátu.

Katolíci na Balkáně

Jistou církevní samosprávu měly na Balkáně i některé zbytky katolíků. Doložit si to můžeme na příkladu katolíků z oblasti Bosny.

Státně samostatné Bosenské království existovalo do roku 1463. V tomto roce se podařilo sultánovi Mehmedovi tuto zemi vojensky rozvrátit a velkou část bosenského území připojit k osmanské říši. Většina obyvatel středověké Bosny, zejména ve středu země a na jejím západě, vyznávala do té doby katolickou víru. Jen na východě a jihovýchodě země (v Hercegovině) žili pravoslavní. (V některých částech střední Bosny žili v období před dobytím země Turky též heretičtí *bosenští krstjani*, nesprávně někdy nazývaní jako *bosenští bogomilové*. Většina z nich se však ještě před rokem 1463 navrátila ke katolické víře.) V Bosně se dodnes udržuje legenda, že v létě roku 1463 došlo na místě nazývaném Milodraži k setkání sultána Mehmeda s představitelem bosenských františkánů Anđelem Zvizdovićem. Tomu se podařilo přimět sultána k vydání zvláštního nařízení (tzv. *ahdnamy*), na základě kterého sultán dovolil místním františkánům a ostatním katolíkům setrvat i po porážce Bosenského království v této zemi a nadále vyznávat svou víru. Podmínkou tohoto stavu bylo – obdobně jako v případě pravoslavných křesťanů – řádné plnění daňových povinností a zachování loajality vůči

osmanské moci. Na základě jmenovaného sultánova nařízení se uchovaly zbytky katolíků v Bosně po celá následující století. (V průběhu 19. století se v důsledku národně uvědomovacího procesu stali z těchto katolíků bosenští Chorvaté).

Ještě na počátku 17. století existovalo na území osmanského Bosenského pašalíku (tuto provincii Turci ustavili v roce 1580) téměř 30 františkánských klášterů. Katolictví tehdy stále vyznávala značná část obyvatel střední a jihozápadní Bosny. V nově zakládaných městech na teritoriu Bosenského pašalíku se však již na konci 15. a v průběhu 16. století stali rozhodující složkou obyvatelstva muslimové. (Srov. obsah minulé přednášky věnované procesu islamizace.)

Františkánské kláštery měly – podobně jako kláštery pravoslavné – hlavní zásluhu na tom, že se v Bosně i v době osmanské nadvlády zachovaly a dále rozvíjely zbytky západní křesťanské kultury. V bosenských klášterech se až do dnešních dnů např. zachovalo velké množství cenných obrazů domácích malířů, vyškolených v tradicích italské renesance a pozdějšího středoevropského baroka, značný počet tzv. knižních inkunábulí (tj. prvotisků z období před rokem 1500), cenných učených spisů, etnografických sbírek, výrobků uměleckého řemesla apod. Mnoho knih bosenských františkánů z 15. až 18. století bylo napsáno a vytištěno v latině. Mezi zachovalými památkami lze však nalézt i desítky knih psaných v místním slovanském jazyce – v tzv. *bosančici*, zejména práce vzdělávacího, jazykovědného a přírodovědného obsahu. Jelikož v Bosně za Turků neexistovaly tiskárny, museli bosenští františkáni své knihy tisknout v Benátkách či jiných italských městech. /Podobnou církevní autonomii jako katolíci v Bosně měli za Turků rovněž katolíci v severních částech dnešní Albánie v okolí Skadaru. I zde se o místní katolíky po církevní stránce starali řádoví františkánští mniši, materiálně podporovaní zejména z italských oblastí/

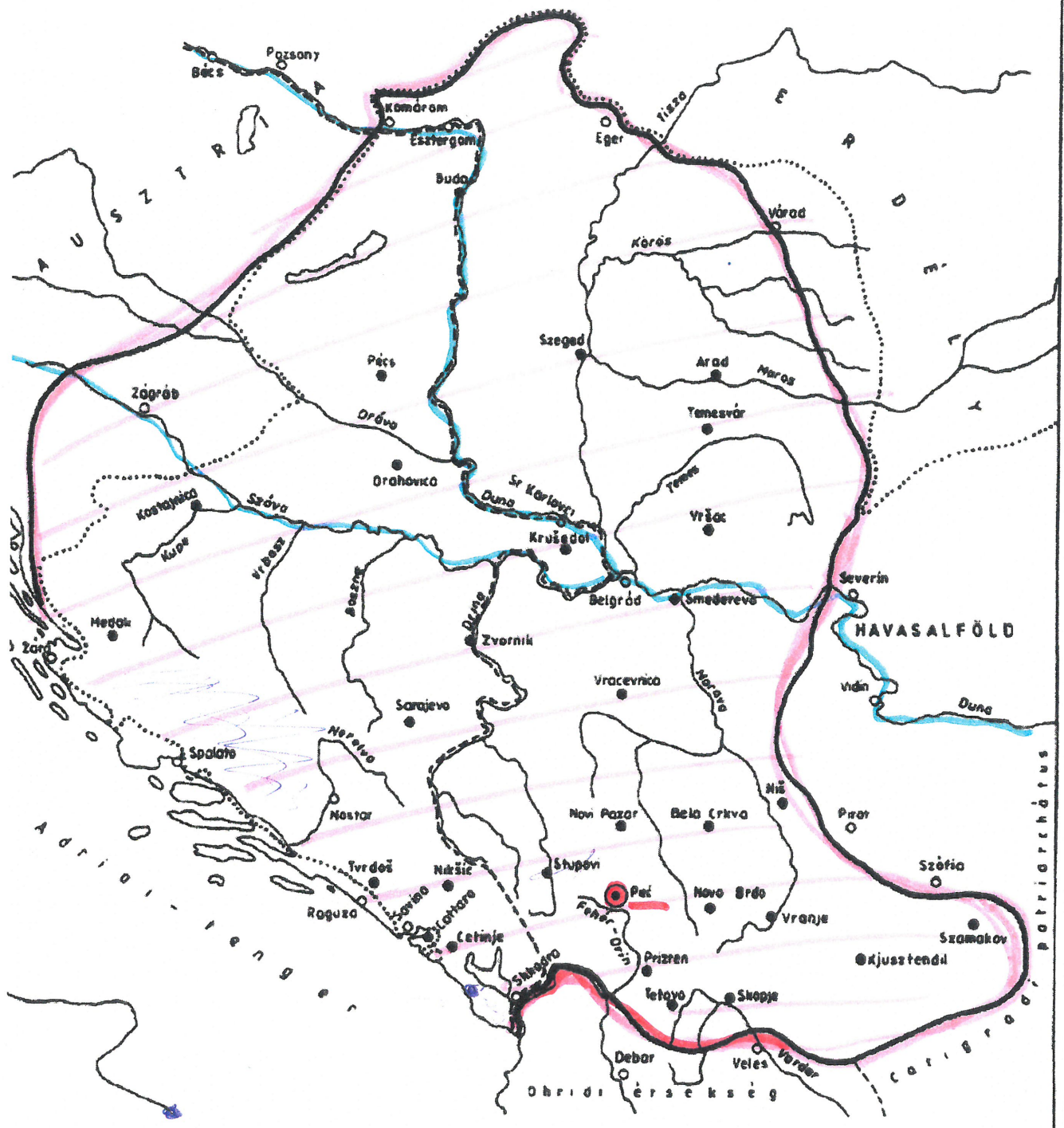
V roce 1697 pronikla vojska rakouského vojevůdce Evžena Savojského nakrátko až do centra Bosenského pašalíku. Zničeno a vypáleno bylo v té době i Sarajevo. Bosenští katolíci habsburské vojáky s nadšením vítali, neboť je vnímali jako své osvoboditele od Turků. Když se však po čase začaly oddíly Evžena Savojského z Bosny stahovat zpět, vydala se za nimi ze strachu před tureckou odplatou i velká část katolického bosenského obyvatelstva. Po tomto exodu zůstalo v Bosně údajně jen necelých třicet tisíc katolíků, pouhých 29 františkánů a tři jejich poslední kláštery: Kraljeva Sutjeska, Fojnica a Kreševo. I této nepočetné komunitě se však podařilo houževnatým úsilím přečkat těžké časy až do 19. století, kdy se – konkrétně po rakousko-uherské okupaci Bosny a Hercegoviny (1878) – podařilo katolický živel v Bosně znovu částečně zregenerovat.

Židé (sefardští) na Balkáně

Tzv. sefardští Židé pocházeli ze Španělska (Sefardou byl nazýván Pyrenejský poloostrov už v době starověku). Na konci 15. století (1492–1496) byli židé ze Španělska vyhnáni společně se zbytky muslimských Maurů na základě ediktu španělského královského páru Ferdinanda Aragonského a jeho ženy Isabely Kastilské. Osmanští Turci, jež vyznávali princip náboženské tolerance, je přijali na svém území. Početné kolonie se podařilo sefardským židům vytvořit např. v některých bosenských městech – v Sarajevu, Travniku, Banja Luce. Silná komunita sefardů žila až do poloviny 20. století také v přístavním městě Soluni v oblasti Makedonie.

V osmanské říši se židé živilo jako schopní kupci a finančníci. Základem jejich společenského života byla synagoga a náboženská obec, která velkou pozornost věnovala mj. vzdělávání. Židé byli v osmanské říši nejméně vzdělanější skupinou obyvatelstva, číst a psát zde umělo sto procent jejich mužské populace.

Sefardští židé po sobě na Balkáně zanechali poměrně rozsáhlou literaturu. Část této literatury, tzv. rabínská literatura, se věnovala především náboženským tématům a používala klasickou hebrejštinu. Vedle toho však existovala i světská literatura, která byla psána svébytným židovsko-španělským dialektem (tzv. *ladino literatura*). K vrcholům sefardské tvorby náleží jejich lidové písně, zvláště melancholické lidové romance. V Bosně, konkrétně v Sarajevu, je možno dodnes navštívit starou židovskou synagogu a také židovský hřbitov, na němž se nepřetržitě pohřbívá od 16. století. Světově proslulou kulturní památkou je také známá sarajevská *Hagadda*, drahocenný iluminovaný kodex, který vznikl ve Španělsku již ve 14. století a který židé přenesli i do své nové vlasti. Hagadda přečkala všechny světové katastrofy (za druhé světové války po ní např. pátrali němečtí nacisté, zničení jí hrozilo i za poslední občanská války v Bosně). Vždy se jí podařilo dobře ukrýt. Její starobylost a bohatou vnitřní výzdobu mohou obdivovat i současníci.



- a patriarchátus határa
- a török hódítás határa
- a Nyugat-Római Birodalom határa

- ⊙ a patriarchátus központja
- püspökségek

*székhely patriarchátus
v. Peča*

100 km

ÜZEMNI ROZSAH

TZV. PEČSKÉHO PATRIARCHÁTU Z POČÁTKU 14. STOL.

(= NEJVĚTŠÍ ÚZEMÍ POD SRB. CÍRKEV. SPRÁVOU)



PRAVOSLAVNÝ KLÁŠTER V PEČI

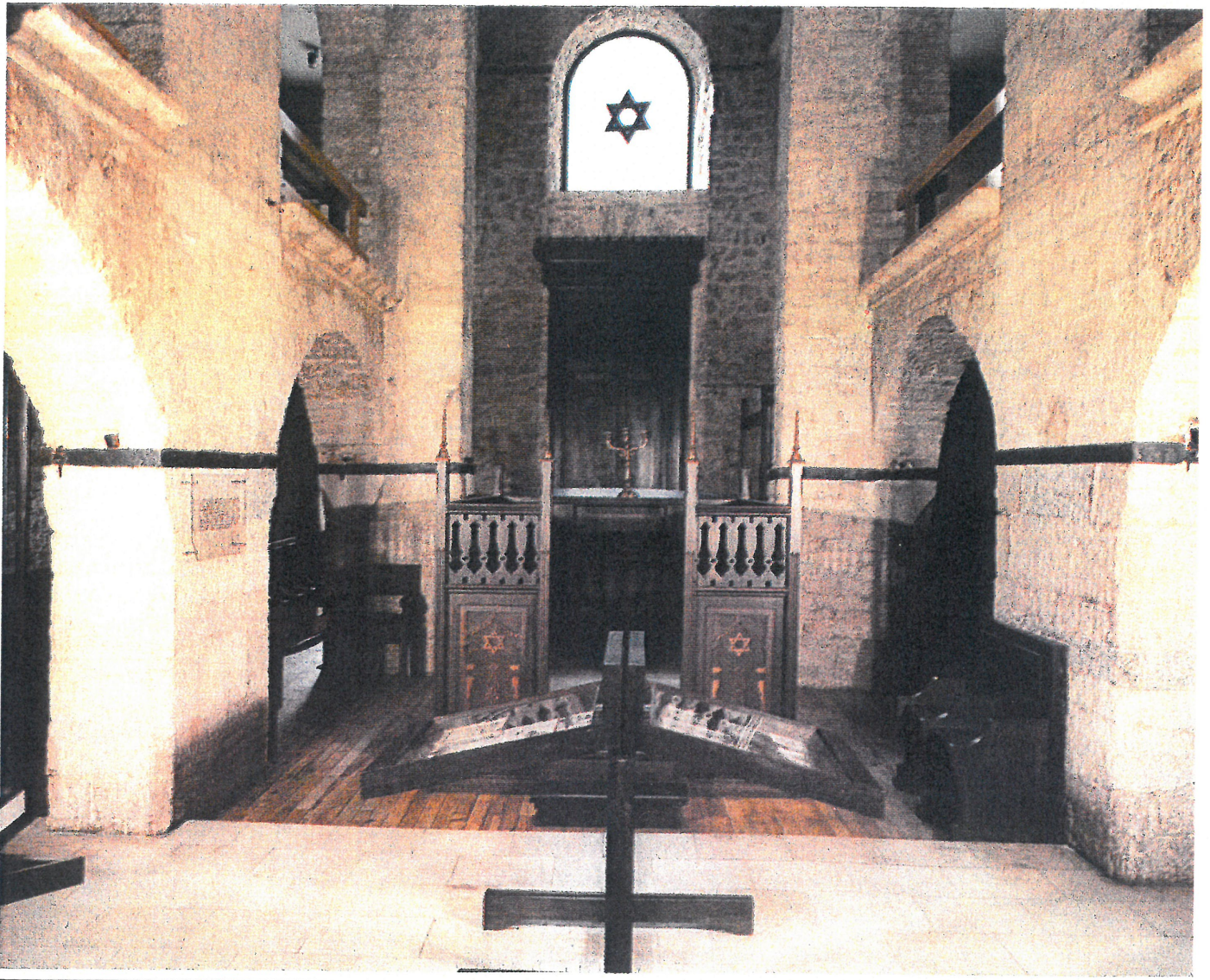


FRANTISKÁNSKÝ KLÁŠTER V BOSNĚ
— KRALJEVA SUTJESKA

(klášter byl rozšířen a modernizován
přestavbou P. 19. Hobeš)

hrbisov
sefard. řidu
v Garajeov →

Řidovká
synagoga
v Garajeov





ilustrovana strana ze sarajevske Hagady